

УДК 002.2:655.42(477)

КНИГОРОЗПОВСЮДЖЕННЯ В СТРУКТУРІ КНИЖКОВОЇ СПРАВИ УКРАЇНИ

Галина ГРЕТ

*Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут”,
вул. Володимирська, 7, м. Київ, 01001, Україна, тел. (044) 279-07-12*

Розглянуто книжкову торгівлю як складову книжкової справи України, її сучасний стан, відповідну законодавчу базу та вплив на неї державної соціальної політики та особливостей розвитку економіки України. Проаналізовано гуртову та роздрібну ланки книжкової торгівлі, види книготорговельних підприємств, запропоновано шляхи виходу з кризи.

Ключові слова: бібліотечна справа, видавництво, книга, книгарня, книгорозповсюдження, книготорговельне підприємство, книготорговельна мережа, книжкова справа.

Постановка проблеми. Сучасний соціокультурний процес визначив основні напрями досліджень у галузі книжкової справи, кожна зі складових якої спрямована на вивчення елементів “книга – споживач”, їхніх взаємозв’язків і взаємозалежностей. Вивчення потреб споживачів та їхнє задоволення було і залишається ключовим питанням видавництв, книготорговельних підприємств, бібліотек, з яким пов’язана проблема комфортності та повноцінності обслуговування споживачів. Однією із закономірностей формування видавничих портфелів, книготорговельних та бібліотечних фондів є забезпечення їхньої відповідності потребам суспільства.

В епоху інформаційного суспільства, радикальних соціально-економічних перетворень важливим та необхідним є дослідження, аналіз, виявлення тенденцій розвитку книжкової справи, в тому числі книгорозповсюдження, – одного з найважливіших чинників демократичного поступу країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Книжкова справа є об’єктом досліджень вітчизняних та іноземних науковців і практиків видавничої та бібліотечної справи. Юридично-організаційні проблеми діяльності видавництв та книготорговельних підприємств розглядаються в працях українських дослідників О. А. Афанасєвої, О. В. Афоніна, В. В. Капранова, Д. В. Капранова, Ж. М. Ковби, Т. І. Микитин, М. І. Сенченка, М. І. Тимошика та зарубіжних вчених Б. С. Єсенькіна, Б. А. Кузнецова, Б. В. Ленського, А. Е. Мільчина, А. А. Столярова, К. М. Сухорукова, Г. Схюта, П. Форсайта. Комерційна діяльність, соціально-економічні аспекти розвитку та правові засади діяльності бібліотек розглядаються у працях Л. К. Боброва, С. Ф. Бойкової, І. О. Давидової, О. Б. Долгіна, В. К. Ключєва, І. Б. Міхнової, Л. Г. Петрової.

Метою даної статті є узагальнення наявних досліджень про розвиток книгорозповсюдження в системі книжкової справи України, оцінка його сучасного стану, визначення характерних рис, факторів, що впливають на нього, шляхів розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. “Предметом” підприємницької діяльності у видавничій справі, в т. ч. і книжковій торгівлі служить “інтелектуальна власність автора як результат його розумової діяльності”, тобто інтелектуальний продукт – результат людської праці, що відноситься до психічної діяльності людини і відобра-

жає її і що відрізняє книгу як товар від інших споживчих товарів¹. Ця відмінність визначає і економічні, і організаційні особливості роботи з книгою як товаром.

Термін “книжкова справа” є найбільш загальним, оскільки об’єднує все, що так чи інакше пов’язане з книгою. Книжкова справа – це система елементів зі сфер культури і народного господарства, що взаємодіють між собою і займаються створенням та виготовленням книги, її розповсюдженням та використанням. Вона включає видавничу діяльність, поліграфічну промисловість, книготорговельну діяльність, бібліотечну справу і бібліографію.

Складові книжкової справи

Книготорговельні підприємства паралельно з видавництвами та бібліотеками виникли у відповідь на потребу суспільства подолати просторово-часові обмеження усної комунікації і сформувались у відповідні посередницькі інституції, які сприяють реалізації зазначеної функції. Видавництва долають перешкоди на шляху руху інформації від автора до читача. Книжкова торгівля виконує соціально-необхідну функцію – доводить книговидавничу продукцію до споживача. Її діяльність спрямована, насамперед, на подолання просторових обмежень у розповсюдженні авторської інформації, оскільки книготорговельні підприємства передбачають її короткотермінове зберігання. Для подолання ж часових обмежень у розповсюдженні авторської інформації існують публічні та приватні бібліотеки, які створюють певний комунікативний простір, що допомагає читачеві сприймати інформацію завдяки консультаціям бібліотекарів, можливості звернутися до довідково-бібліографічного апарату, участі в заходах, які забезпечують комунікацію з іншими читачами (наприклад, читацьких конференцій). Збільшення обсягу написаного, а потім надрукованого матеріалу викликало необхідність появи бібліографічної діяльності, яка сприяє поширенню інформації про видання.

Суть книжкової торгівлі визначається її місцем та роллю, яку вона виконує в розширеному відтворенні книжкової продукції. Книжкова торгівля є формою обертання неперіодичних видань, вона здійснює цей процес. Саме обертання виступає фазою відтворення. Під час торговельного процесу здійснюється обмін товарної книжкової продукції на гроші. При цьому торговельний обмін поділяється на два самостійних акти: купівлю (Г–Т) та продаж (Т–Г). Книготорговельні підприємства спочатку закупають товарну продукцію у виробників чи посередників, а потім реалізують її споживачам. Тому книжкова торгівля є посередником між виробниками (видавництвами, видавничими організаціями, поліграфічними підприємствами) та споживачами (населенням та бібліотеками) книжкової продукції.

Видавнича діяльність, як і виготовлення книжкової продукції та її реалізація, є складовими видавничої справи², що знаходиться в підпорядкуванні Державного

¹ Кузнецов Б. А. *Економика и организация издательской деятельности*. учебник для вузов. – Москва: АСТ, Астрель, 2006. – С. 13.

² Про видавничу справу: Закон Верховної Ради України // *Відомості Верховної Ради України*. – 1997. – № 32. – С. 206.

комітету телебачення та радіомовлення України. Його основними завданнями стосовно видавничої справи (в назві відомства відсутні видання та розповсюдження книг) є: реалізація державної політики в інформаційній і видавничій сферах, у сфері захисту суспільної моралі; координація діяльності та здійснення державного регулювання і контролю в інформаційній та видавничій сферах; сприяння розвитку інформаційного суспільства, розширенню національного інформаційного простору.

У структурі Держкомтелерадіо України серед 15 відділів функціонує Департамент видавничої справи і преси, який складається з відділу виставкової діяльності та книгорозповсюдження; відділу засобів масової інформації та державного реєстру; відділу поліграфії та видавництва; відділу бюджетної програми “Українська книга”. В департаменті працює 21 людина, а в колишньому Державному комітеті видавництва, поліграфії та книгорозповсюдження УРСР цю ж роботу виконувало 350 осіб, оскільки тодішня влада розуміла визначальне значення книги у формуванні свідомості населення. Він визначає загальні засади видавничої справи, регулює порядок організації та здійснення видавничої діяльності, розповсюдження видавничої продукції, умови взаємодійності і функціонування суб’єктів видавничої справи відповідно до Закону України “Про видавничу справу”.

У підпорядкуванні Державного комітету телебачення та радіомовлення України перебуває 21 державне видавництво, які забезпечують реалізацію державної політики у видавничій сфері (у Києві – “Веселка”, “Вища школа”, “Дніпро”, “Здоров’я”, “Либідь”, “Мистецтво”, “Музична Україна”, “Техніка”, “Україна”, Книжкова палата України (видавнича організація), “Урожай”, “Етнос”; у Дніпропетровську – “Січ”; у Донецьку – “Донбас”; у Львові – “Каменяр”, “Світ”; в Одесі – “Маяк”; в Ужгороді – “Карпати”; у Сімферополі – “Таврія”, у Харкові – “Основа”). До сфери функціонального управління Держкомтелерадіо належить також державне підприємство “Видавництво і друкарня “Таврида”.

Відділ засобів масової інформації та державного реєстру Держкомтелерадіо України веде Державний реєстр видавництв, виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції. За ним станом на 1 грудня 2011 р. в Україні зареєстровано 5137 суб’єктів видавничої діяльності, з них:

1516 суб’єктів займається лише видавничою діяльністю;

621 суб’єкт – виготовленням видавничої продукції;

293 суб’єкти – розповсюдженням видавничої продукції;

решта суб’єктів суміщають кілька видів діяльності³.

Реально ж на книжковому ринку працює лише третина зареєстрованих суб’єктів.

З 2007 р. в Україні за Програмою “Українська книга” випускаються соціально-значущі книги, якими поповнюються фонди бібліотек. Під час формування програми на державному рівні враховуються регіональні запити бібліотек щодо тієї чи іншої літератури. Парламентська бібліотека збирає замовлення від 40 тисяч бібліотек⁴, з них 19,5 тис. масових і універсальних⁵, узагальнює їх і надає експертній комісії в Держкомтелерадіо України, а остання визначає, які книги слід випустити і яким тира-

³ Державний комітет телебачення і радіомовлення України. Видавнича справа. Статистичні дані [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=88526HYPERLINK

⁴ Всеукраїнський день бібліотек [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.work.ua/ua/holidays/92/>.

⁵ В Україні “страждають” бібліотеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2012/03/23/v-ukrajini-strazhdajut-biblioteky/>.

жем. У цьому році на реалізацію програми “Українська книга” у Держбюджеті виділено 40 млн грн., а прийнято 1200 проєктів на суму 506 344 545,05 грн.; тому тих коштів, які виділила держава занадто мало. У 2011 р. на 20 млн. грн., виділених державою, було випущено 139 видань⁶.

Працівники відділу виставкової діяльності та книгорозповсюдження Держкомтелерадіо беруть участь у проведенні Київської міжнародної книжкової виставки-ярмарку (у 2012 р. відбудеться восьма) та Київської міжнародної книжкової виставки-ярмарку “Книжкові контракти” (у 2012 р. – третя). У 2012 р. вони представляли Україну на XIX Мінській міжнародній книжковій виставці-ярмарку – “Книги Беларусі–2012”, братимуть участь у XIX Міжнародній книжковій виставці “Форум видавців у Львові”, у XXV Московській міжнародній книжковій виставці-ярмарку, у 64-му Франкфуртському міжнародному книжковому ярмарку. Це представництво фінансує держава.

Департамент видавничої справи і преси слідкує за дотриманням видавцями норм щодо оформлення видань (наявність анотації в книзі державною мовою, вказівки накладу у вихідних даних, року виходу книги на першій сторінці тощо). Його працівники розробляють зміни та доповнення до законів, що регламентують діяльність суб’єктів видавничої справи – “Про видавничу справу”, “Про обов’язковий примірник” та інші.

Розвиток видавничої справи безпосередньо залежить від стану економіки, демографічної ситуації в країні, розвитку технологій, рівня культури суспільства. Тому на неї впливають економічні, демографічні, політичні, науково-технічні, культурні фактори. Економічні процеси, що відбуваються в державі, та економічна криза зокрема переважно негативно впливають на діяльність усіх галузей, у тому числі, на книговидання та книгорозповсюдження. До економічних факторів належать стан книговидання (пропозиції), ціна, попит населення на книжкову продукцію.

Стосовно книговидання, то в Україні у 2011 р. було випущено 22826 назв накладом 46565700 примірників⁷, тоді як у 2010 р. – 72557 назв накладом 45058300 примірників⁸. Німецький книжковий ринок, що посідає друге місце в Європі після Великої Британії, отримує 90 тис. нових назв щороку. Показники випуску книг в Україні менші у п’ять разів за назвами і у 14 разів за тиражами від російських. Як наслідок, за оцінками фахівців, український ринок на 85–90 % охоплений імпортованою літературою.

Видавничою столицею української книги є місто Харків, де випускається 18942,8 тис. примірників (4528 назв), а в Києві 16733,4 тис. примірників (6989 назв). В Києві знаходиться найбільша кількість суб’єктів видавничої справи – 691. Надзвичайно потужно працюють Львів, Донецьк та Тернопіль. В межах лише 200 назв в рік випускаються книги у Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Миколаївській, Чернігівській, Херсонській областях.

Зменшується середній наклад книг, виданих в Україні. В 2000 р. він становив 5678 примірників, у 2008 р. – 2413, а у 2010 та 2012 рр. – 2000 примірників⁹. Нині українська видавничо-поліграфічна галузь пропонує на ринок одну книжку на одного жителя з урахуванням держзамовлення на підручники за бюджетні кошти, лівова частка яких виділяється далеко не проукраїнськи налаштованій “Генезі”, тоді як в Російській Федерації випускається 4–5 книжок на душу населення, в Білорусі – 6–7,

⁶ Державний комітет телебачення і радіомовлення України. Видавнича справа. Статистичні дані...

⁷ *Друк України (2010): статистичний збірник* / укладач С. Буряк. – Київ: Книжкова палата України, 2011. – С. 6.

⁸ *Друк України (2011): статистичний збірник* / укладач С. Буряк. – Київ: Книжкова палата України, 2012. – С. 6.

⁹ Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.ua>.

у західних країнах – 10–12¹⁰. Така кількість видань не тільки не може забезпечити ефективний вплив на моральний, духовний стан громадян, на формування культурного середовища держави, але й не спроможна задовольнити елементарні потреби українського суспільства у знаннях.

За останні 2008–2010 рр. окреслилися тенденція до зменшення кількості видань українською мовою, хоча сюди входять навчальна література, фінансована з державного бюджету (150 млн грн.) та “Українська книга” (40 млн грн.). У 2008–2010 рр. стала очевидною тенденція до збільшення в доробку вітчизняних видавництв україномовної книги: у 2008–2009 рр. – 56 % від загального обсягу, попри економічну кризу, у 2010 р. – 54 %. Передовсім таке заміщення відбулось в жанровій ніші художньої літератури для дорослих та дітей, в тому числі й перекладної. Причинами подібного явища стало, з одного боку, зменшення поставок белетристики з Росії, а з іншого, – зростання серед українського населення попиту на україномовну книгу. Зміна політичного курсу в країні стосовно мови – до двомовності – таки далася взнаки і у 2011 р. випуск україномовної книги склав 50,48 % від загального обсягу випущених неперіодичних видань (див. *Табл.*).

Таблиця

Випуск книг та брошур в Україні за 2008–2011 рр.

Рік видання	Кількість назв	Наклад, тис. прим.	Українською мовою		Російською мовою		Іншими мовами	
			к-сть назв	наклад, тис. прим.	к-сть назв	наклад, тис. прим.	к-сть назв	наклад, тис. прим.
2008	24040	58158,1	16417	32606,1	5748	22534,9	1875	3017,1
2009	22491	48514,4	14797	27527,0	5732	18622,7	1962	2364,7
2010	22557	45058,3	14852	24704,4	5554	17972,8	2151	2381,9
2011	22826	46565,7	14962	23509,9	5440	19072,5	2424	3983,3

З початку XXI ст. у поліграфічній промисловості, яка виробляє книжкову продукцію, спостерігається тенденція до збільшення кількості господарюючих суб'єктів, що свідчить про відхід поліграфії від монополізму і створює реальне конкурентне середовище. Саме новостворені приватні підприємства помітно підняли рівень якості поліграфічного виконання друкованої продукції. Спад, який переживає галузь, пояснюється не тільки загальноекономічними проблемами, а й багатьма факторами, пов'язаними з ігноруванням специфіки цієї важливої сфери економіки і культури з боку владних структур. Вітчизняна промисловість не виробляє не тільки друкарські машини, але й інші потрібні для друку компоненти: плівки, пластини, фарби тощо. Отже, поліграфія повністю залежить від імпорту. У структурі редакційних витрат на випуск видавничої продукції лівова частка належить видаткам на придбання паперу, які щороку зростають і є одними з найвищих у Європі, що значно збільшує собівартість та ціну книжкової продукції.

¹⁰ Афонін О. В., Сенченко М. І. *Українська книга в контексті світового книговидання*. – Київ: Книжкова палата України, 2009. – С. 106.

Ціни на книги за останні два роки зросли вдвічі. Середня ціна української книги становить 25 грн. за рахунок дешевих дитячих книг. Зростанню цін сприяють низькі накладні. Так, у 2010 р. українські видавництва випустили лише 23 видання накладом понад 100 тис. примірників кожне, а 12448 видань – накладом до 500 примірників¹¹.

Зменшення платоспроможності населення і зростання цін на товари першої необхідності та комунальні послуги також призводять до зменшення попиту на книги. Оскільки книга не є товаром першої необхідності, то можна передбачити, що структурні зрушення у складі витрат населення відбудуться не на її користь. За даними Держкомстату України, питома вага витрат домогосподарств на задоволення культурних потреб (в т. ч. на придбання книг) та відпочинок становить 2,4 %¹².

В Україні не створено належних економічних умов для підтримки української книги, умов, які би сприяли формуванню помірних цін на книжку, зробили її доступною широким верствам населення. Впровадження в 1996 р. пільгового оподаткування для суб'єктів видавничої справи в Росії призвело до зменшення витрат на виробництво книжкової продукції, внаслідок чого російська книга стала дешевшою від української. Законодавчі акти, що передбачали введення пільг для видавців та книготорговців, приймали і в Україні, але їх дія була нетривалою, а спектр передбачених податкових пільг – обмеженим. Але і їх впровадження сприяло збільшенню випуску тих видів друкованої продукції, на які поширювалися пільги. Нинішні пільги, що надані видавцям, поліграфістам і книготорговцям стосовно ПДВ, податку на прибуток, мита до 1 січня 2015 р. дещо запізнili. Поглиблення кризових явищ у вітчизняній економіці та відсутність підтримки з боку держави погіршить стан реалізації видань у найближчому майбутньому.

Політичне середовище формує правові положення, а також здатність державних установ і певних громадських груп впливати на різні організації, окремих осіб, обмежувати свободу їх дій або в інтересах суспільства чи певних його кіл, або всупереч інтересам суспільства. Слід відзначити нестабільність діючого законодавства, його часті істотні зміни, які принципово впливають на зміст законодавчих норм. Відсутній ефективний правовий захист книготорговельних підприємств від змов, спрямованих на обмеження торгівлі, не розроблені ефективні засоби боротьби проти піратських видань, не створена установа з широкими повноваженнями, яка повинна забезпечувати припинення несумлінної конкуренції. Державні органи не визначили книгу стратегічним продуктом, не розробили заходи проти захоплення вітчизняного книжкового ринку російськими виданнями та книготорговельними підприємствами. Український книжковий ринок на 80–90 % заповнений продукцією російських видавництв, які часто пропагують свої погляди на історію, культуру, духовність нашого народу. Крім того, це значним чином застарілі видання, які через перевиробництво на російському книжковому ринку, обминаючи митні кордони, потрапляють в Україну. Одна із санкт-петербурзьких фірм (“Логос-транс”) скуповує книготорговельні мережі України. Її власністю є мережа “Читай-город”, “Книжковий супермаркет”, вона викупила контрольний пакет акцій мережі “Емпік”.

На обсяги реалізації книжкової продукції значний вплив мають демографічні фактори, оскільки вони визначають наявність та основні характеристики споживачів. Зменшення народжуваності, кількості дітей в сім'ях, старіння населення, зростання кількості розлучень і зменшення шлюбів, зростання міграції населення негативно

¹¹ Друк України (2011): статистичний збірник... – С. 7.

¹² Державний комітет телебачення і радіомовлення України. Видавнича справа. Статистичні дані...

впливає на випуск книг в країні, на зміни в асортиментній структурі, скорочує попит населення на книжкову продукцію.

Вплив науково-технічних факторів виявляється в загальноосвітній тенденції розвитку електронних засобів комунікації, що також впливає на книжкову торгівлю. З одного боку, розвиток новітніх технологій надає книготорговельним підприємствам можливість застосовувати прогресивні форми реалізації товарів та використовувати засоби мережі Інтернет для формування асортименту книгарень. З іншого, науково-технічний прогрес призводить до підвищення рівня конкуренції в галузі книгопоширення (поява книжкових інтернет-магазинів) та товарів-конкурентів (електронні видання, аудіокниги, електронні книги).

В сучасних умовах реалізація неперіодичних видань населенню в Україні здійснюється через традиційні магазини (як незалежні, так і мережеві), магазини-кав'ярні, супермаркети, кіоски та ятки, магазини та відділи реалізації видавництва, книжкові відділи, виставки-ярмарки, мережу Інтернет, книжкові клуби, книгонош та через відділення "Укрпошти". Як свідчать дані соціологічних досліджень, понад 50 % респондентів воліють купувати книжки в магазинах. Саме тому проблема пропорційності розміщення книготорговельної мережі та її територіальної наближеності до споживачів є надзвичайно актуальною.

У своїй діяльності книготорговельні підприємства України керуються чинними нормативно-правовими актами, що стосуються книжкової торгівлі, а саме:

– Законом України "Про видавничу справу", який визначає загальні засади видавничої справи, регулює порядок організації та видавничої діяльності, розповсюдження видавничої продукції, умови взаємовідносин і функціонування суб'єктів видавничої справи;

– Законом України "Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки книговидавничої справи України" (від 18 вересня 2008 р., № 521-VI), згідно з яким до 1 січня 2015 р. збережено пільгове оподаткування суб'єктів видавничої діяльності, яке передбачає пільги з оподаткування на ПДВ, податок на прибуток;

– Законом України "Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні", що визначає засади державної підтримки книговидавничої справи в Україні і спрямований на подолання кризи у вітчизняному книговиданні та створення сприятливих умов для його розвитку;

– Законом України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності". Закон визначає правові та організаційні засади функціонування дозвільної системи у сфері господарської діяльності і встановлює порядок діяльності дозвільних органів, уповноважених видавати документи дозвільного характеру, та державних адміністраторів;

– Указом Президента України від 9 листопада 2000 р. "Про додаткові заходи щодо державної підтримки національного книговидання і книгорозповсюдження";

– Указом Президента України від 21 березня 2006 р. "Про деякі заходи з розвитку книговидавничої справи в Україні", виданому з метою забезпечення реалізації конституційного права громадян на інформацію, задоволення їх освітніх, духовних і соціальних потреб, примноження інтелектуального потенціалу українського народу, створення сприятливих умов для видання і розповсюдження вітчизняної книговидавничої продукції та на підтримку пропозицій Національної ради з питань культури і духовності;

– постановою Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1998 р. № 1540 "Про Державний реєстр видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції",

якою встановлено реєстраційний збір за внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру в розмірі 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

– постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2007 р. № 897 “Про затвердження Положення про Державний комітет телебачення та радіомовлення України”, прийнятою з метою удосконалення роботи забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної інформаційної політики;

– патентом, що надає його власнику право на здійснення торговельної діяльності з такими видами товарів (зазначеними в частинах 6, 7, 8, 9 статті 3 Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” від 10 лютого 1998 р. № 102/98-ВР): періодичні видання друкованих засобів масової інформації, що мають реєстраційні свідоцтва, видані уповноваженими органами України, книги, брошури, альбоми, ноти, буклети, плакати, картографічна продукція, що випускаються юридичними особами та громадянами України.

Книжкова торгівля України складається з гуртової та роздрібною ланок.

Гуртова торгівля – це придбання і відповідне перетворення товарів для наступної їхньої реалізації підприємствам роздрібною торгівлі, іншим суб'єктам підприємницької діяльності. Гуртова торгівля є частиною внутрішньої торгівлі, яка охоплює продаж товарів як великими, так і малими партіями з метою їхнього перепродажу. Гуртова ланка є обов'язковим елементом книжкового ринку в будь-якій з європейських країн як форма цивілізаційного процесу. Гуртові компанії беруть на себе основний тягар процедури донесення книги від видавця до суб'єктів роздрібною торгівлі, тим самим позбавляючи видавництва значних витрат, пов'язаних із утриманням підрозділів і штатних одиниць, у функції яких входить продаж книг власного виробництва і підтримка постійних ділових зв'язків з величезною кількістю дрібних книготорговельних партнерів. На жаль, багато з тих процесів і дій, які характерні для книготорговельної справи у світі і стали аксіоматичними, для України є навіть не обов'язковими. Вітчизняний книжковий бізнес продовжує свій розвиток на інтенсивній, а не на екстенсивній основі. Головним недоліком цього шляху є висока затратність при дуже низькій мобільності поставки нових видань у продаж, а також майже повна відсутність промоцій, рекламування для широкого читацького кола видань, що готуються чи щойно вийшли з друку¹³. Гуртову торгівлю в Україні здійснюють дистриб'юторські підприємства “Самміт-книга” та “Джерела-М”, близько 100 невеликих гуртових фірм¹⁴. Товариство “Джерела-М” працює на ринку України з 1999 р., воно здійснює видавничу діяльність, маючи в структурі видавництво “Зелений пес”, випускає газету “Друг читача”, веде каталог Vsiknygu.org.ua, де зареєстровано 205003 книг, з них актуальних – 93016, новинок – 7951 (станом на 20 квітня 2012 р.), здійснює роздрібну торгівлю через книгарні, створені у Вінниці, Івано-Франківську, Києві (2), Рівному, Житомирі, Миколаєві, Хмельницькому, у тому числі через інтернет-книгарню. У структурі товариства є відділ дистрибуції, що співпрацює з більш ніж 500 видавництвами (найтісніше з такими, як “Махаон-Україна”, “Фоліо”, “Егмонт”, А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА та ін.). здійснює постачання української книги як у книготорговельні мережі, так і в окремі книгарні Києва та регіонів, маючи регіональні представництва

¹³ Афонін О. В. Американський видавничий бізнес очима українських видавців // *Вісник Книжкової палати*. – 2008. – Вип. 1. – С. 3.

¹⁴ Про стан книгорозповсюдження в Україні та проект Концепції відновлення всеукраїнської книготорговельної мережі: рішення № 13/57 від 29.11.2007 Колегії Державного комітету телебачення та радіомовлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nau.ua.

у Рівному, Житомирі, Івано-Франківську, Миколаєві, Хмельницькому. “Джерела-М” є офіційним дистрибутором української книги без асортиментних обмежень.

Для порівняння: у Нідерландах систему дистрибуції почали будувати ще у XIX ст., коли Асоціація видавців створила дистрибуторську фірму. Нині цей Дім книги – веле-тенська логістична компанія з ультрасучасним обладнанням, що механізовано поста-чає книги у велику кількість книгарень, забезпечує зберігання, пакування та розве-зання майже усіх книг, що виходять в країні, веде розрахунки з магазинами, пакує посилки для інтернет-книгарень, звітує перед видавцями, забезпечує повернення. Він забезпечує голландським видавництвам панування на голландському ринку. Більшість книжок у книгарнях – голландського виробництва. Лише кожна п’ята привозиться з-за кордону, попри те, що майже все населення країни володіє англійською мовою.

Роздрібна книжкова торгівля доводить книги та брошури від постачальників та посередників до споживача аби задовольнити його попит та відшкодувати затрати, витрачені на їх виробництво, транспортування та реалізацію. Роздрібна книготорго-вельна мережа України складається зі стаціонарної, напівстаціонарної, пересувної, поштової та віртуальної.

В Україні налічується вісімсот районів, двадцять сім тисяч населених пунктів, і дані щодо кількості книгарень різні. За даними Книжкової палати України імені Івана Федорова в Україні нині існує близько 500 книгарень¹⁵. Згідно зі статистикою Держ-комтелерадіо, в Україні є 1409 книгарень, а книжкових кіосків та прилавків – 7102 оди-ниць¹⁶. Враховуючи кількість вітчизняних стаціонарних книжкових магазинів (одна книгарня на 96 тис. жителів) у порівнянні з кількістю книгарень західноєвропейських країн (приміром, у Франції один книжковий магазин припадає на 20 тис. жителів країни, у Німеччині – на 15 тис., у Польщі і Данії – на 12 тис., Норвегії – на 10,5 тис., Нідерландах – на 10 тис., Фінляндії – на 7 тис., Австрії – на 4 тис. жителів країни), можна стверджувати, що наша держава практично не використовує величезний по-тенціал вітчизняної книги для розбудови української державності і забезпечення стрім-кого, стратегічно виправданого економічного, культурного і соціального зростання України як члена європейської спільноти¹⁷.

Книгарні України діють самостійно або об’єднуються в мережі. В країні діє лише одна українська мережа – “Книгарня Є”, інші – іноземні, які в невеликих кількостях продають продукцію українських видавництв. Тому багато видавництв – київські “Смолоскип”, “Казка”, львівські “Свічадо” та “Аверс”, харківські “Ранок” та “Фоліо” відкривають власні книгарні та кіоски не лише у Києві, а і в інших обласних центрах. На невеликих площах в 40–50 кв. м створюються осередки української куль-тури, які проводять рекламно-пропагандистські акції, продають виключно україномов-ні книжки, розробляють свої класифікації їхнього розміщення, в них є в асортименті одночасно по 4–5 тис. назв видань. Деякі з них мають власні приміщення (“Свічадо” та “Смолоскип” у Києві, “Аверс” у Львові), тому ставлять націнки в межах 50 %. Вони продають книги за електронними замовленнями і розсилають їх поштою споживачам.

Книгарні мереж “Читай-город”, “Книжковий супермаркет”, що належать компані-ї “Логос-Транс”, “Емпік”, в якій вона придбала контрольний пакет акцій, маючи

¹⁵ Про стан книгорозповсюдження в Україні...

¹⁶ Державний комітет телебачення і радіомовлення України. Видавнича справа. Статистичні дані...

¹⁷ Про схвалення Концепції Державної цільової програми популяризації вітчизняної книговидав-ничої продукції на 2009–2012 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України №772-р від 28 травня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nau.ua.

площі понад 200 кв. м, представляють асортимент, що охоплює 30–50 тис. назв. Понад 80 % з них – це книги, завезені з Росії, які продаються зі 100 %-ю націнкою. Мережа “Книгарня Є”, що нараховує 12 книгарень на території України, продає книги українських та російських видавництв, випущені українською, російською, англійською, німецькою мовами. Вона має асортимент понад 20000 назв (переважає продаж українських видань), просуває власний, український продукт, є місцем культурних зустрічей – презентацій книжок, круглих столів, літературних читань, дитячих заходів.

Книгарні України за формою власності – приватні. Тому з центральних вулиць Києва та багатьох обласних центрів України за 20 років вони зникли після Указу Президента України “Про ліквідацію обласних книготоргових об’єднань та об’єднання “Укркнига” і комерціалізацію державного книгорозповсюдження”. У Києві функціонує 102 книгарні, більша частина з них є складовими торговельно-розважальних комплексів. Відсутні книгарні на Хрещатику. Нещодавно у комунальну власність повернулася книгарня “Сяйво”¹⁸. В основному книгарні України універсальні, спеціалізація спостерігається лише за ознакою приналежності видавництву. Продаються книги в Києві і в книгарні-чайовні “Культ-Ра”, що спеціалізується на продажу язичницької літератури, чи книгарні-кав’ярні “Бабуїн”, де можна поряд з відпочинком та їжею придбати книги чи періодику.

В Україні поступово збільшується кількість інтернет-книгарень (близько 50), що створюються як самостійні підприємства, на базі традиційних книгарень чи при видавництвах.

У Нідерландах книгарні розташовані дуже густо, іноді по дві-три поруч. Спостерігається цікава залежність – якщо на вулиці відкривається нова книгарня, у всіх сусідніх книжкових магазинчиках зростає виручка. І навпаки, якщо книгарня закривається, усі сусіди втрачають уиторзі. Це не парадокс. Книжки – особливий товар, їх дуже багато. І якщо поруч знаходяться кілька книгарень, потенційний споживач іде у цей район, знаючи, що в якійсь із них знайде те, що його цікавить.

Кожна книгарня має своє обличчя або, як кажуть фахівці, формулу, книгарні спеціалізовані чи здійснюють розпродаж складських залишків видавництв, що не розпилює книжкову продукцію по книгарнях і допомагає покупцям швидко знайти необхідне видання. Висока кваліфікація персоналу, додаткові послуги, дбайливо підібраний асортимент є складовими високої культури обслуговування та складовими конкуренції.

У 2007 р. Колегія Держкомтелерадіо України ухвалила рішення “Про стан книгорозповсюдження в Україні та проект Концепції відновлення Всеукраїнської книготорговельної мережі”, у 2008 р. Кабінет Міністрів України видав розпорядження про схвалення концепції Державної цільової програми популяризації вітчизняної книговидавничої продукції на 2009–2012 рр., Держкомтелерадіо ухвалив рекомендації щодо мінімального забезпечення громадян книготорговельними послугами в кожній адміністративно-територіальній одиниці, однак відсутність фінансування, розробки алгоритму впровадження цих документів в життя, а найголовніше, політичної волі не дали очікуваного результату.

Кожна держава захищає свій книжковий ринок від експансії сусідніх держав, розуміючи, що книга – це стратегічний продукт. У західному суспільстві вплив держави, передовсім, полягає у створенні сприятливих умов для розвитку книговидання та книгорозповсюдження, зокрема, впровадження системи податкових пільг.

¹⁸Про схвалення Концепції Державної цільової програми...

Наприклад, федеральний уряд Канади, яка перебуває під потужним конкурентним тиском в культурній сфері з боку Великобританії, Франції, Сполучених Штатів Америки, ще 1979 р. прийняв спеціальну Програму розвитку книговидавничої сфери, головною метою якої було створення сприятливих умов для видання і розповсюдження книжок канадських авторів. Ця програма й до нині є головним інструментом державної політики в книжковій індустрії, її щорічний бюджет складає близько 30 млн доларів. Розподілом коштів займається Міністерство канадської спадщини. Федеральний уряд Канади також заснував низку програм із надання позик і кредитів канадським видавничим фірмам, зокрема створили Програму надання позик для канадських книговидавців і книгорозповсюджувачів, в рамках якої вісімнадцяти книговидавцям надали кредити на суму понад 3 млн доларів. Нині ця програма перебуває в стадії реструктуризації. Підтримують книговидавців також Фонд розвитку культурних галузей та Канадська рада (федеральне агентство з підтримки й пропаганди культури і мистецтва в Канаді). Зокрема, остання виділяє понад 7 млн доларів у вигляді грантів для канадських видавців художньої літератури¹⁹.

Уряд Німеччини підтримує популяризацію німецької культури у світі, розробляючи програму підтримки перекладів з німецької, дає преференції видавництвам, що активно беруть участь у книжкових ярмарках.

Світова спільнота небайдужа і до проблем українського книговидання і книгорозповсюдження. Популяризації українських видань за кордоном сприяє створення у Берліні міжнародної громадської організації літературних перекладачів²⁰. Уподобанням німецьких читачів відповідає літературна творчість Тараса Прохаська, Любка Дереша, Сергія Жадана, Юрія Андруховича, Миколи Рябчука²¹. Активно і успішно пропагує у Франції себе і колег Андрій Курков, книги якого видаються там значними накладками.

Українська держава повинна нарешті здійснити ефективні протекціоністські заходи щодо книжкової справи, допомогти вирішити проблеми книгорозповсюдження і навіть стати активним учасником цього ринку. Вихід вбачається у чіткому врегулюванні питання іноземної участі у видавничій сфері, розробки квот на ввезення книжкової продукції з-за кордону.

Закордонні інвестиції в цю галузь повинні залучати лише підприємства, що перебувають під українським контролем; їх діяльність не повинна суперечити державній культурній політиці, а навпаки, повинна сприяти розвитку національного книговиробництва. Назріла необхідність розробки та затвердження Стратегії розвитку книговидання в Україні та створення єдиної національної довідково-інформаційної системи книжкового простору України. Слід затвердити Державну цільову програму підтримки читання і встановити обов'язкові фіксовані відрахування з центрального та місцевих бюджетів на закупівлю вітчизняних видань для бібліотек. Необхідно встановити соціальні тарифи на рекламу книг вітчизняного виробництва та нормативи на обов'язкове надання електронними та друкованими ЗМІ часу і площ для реклами вітчизняної книги. Настав час, аби Національний банк України розробив механізми спеціального пільгового режиму кредитування видавничої галузі.

¹⁹ Афонін О. В., Сенченко М. І. *Українська книга в контексті світового книговидання...* – С. 187.

²⁰ Організація літературних перекладачів у Берліні популяризуватиме Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/daidzhest/2010-10-04/56323>.

²¹ Німці хочуть мати від української літератури лише найкраще [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.de/dw/article/0,,4942850,00.html>.

Для відновлення всеукраїнської мережі книгорозповсюдження необхідно також:

- налагодити чітку систему транспортування друкованої продукції з використанням електронної системи інформаційного забезпечення;
- застосувати пільгові тарифи на пересилку книжкової продукції, що сприяло б збільшенню обсягів книгорозповсюдження за програмою “Книга – поштою”;
- удосконалити систему каталогізації українських видань;
- відновити систему імпортно-експортних поставок вітчизняних книг;
- розробити систему та механізм ефективного цільового дотування шкільних, вишівських і публічних бібліотек, збільшити кошти на закупівлю літератури для поповнення бібліотечних фондів;
- зберегти спеціалізацію підприємств книгорозповсюдження, які задовольняють потреби населення у друкованій продукції відповідно до адміністративно-територіального поділу України.

BOOK DISTRIBUTION IN THE STRUCTURE OF THE UKRAINIAN BOOK INDUSTRY

Halyna HRET

*National Technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute”,
7, Volodymyrs'ka Str., Kyiv, 01001, Ukraine, tel. (044) 279-07-12*

This article reviews the book trade as a part of the Ukrainian book industry, its current state, the respective legislative base, and the influence of the state social policy and economic development on it. It analyzes book wholesale and retail and the types of book selling establishments, and suggests the ways out of the crisis.

Keywords: library services, publishing house, book, bookshop, book distribution, book selling establishment, book-trade system, book industry.

КНИГОРАСПРОСТРАНЕНИЕ В СТРУКТУРЕ КНИЖНОГО ДЕЛА УКРАИНЫ

Галина ГРЕТ

*Национальный технический университет Украины “Киевский политехнический институт”,
ул. Владимирская, 7, г. Киев, 01001, Украина, тел. (044) 279-07-12*

Рассмотрена книжная торговля как составная часть книжного дела Украины, её современное состояние, соответствующая законодательная база и влияние на неё государственной социальной политики и особенностей развития экономики Украины. Проанализированы оптовое и розничное звенья книжной торговли, виды книготорговых предприятий, предложены пути выхода из кризиса.

Ключевые слова: библиотечное дело, издательство, книга, книжный магазин, книгораспространение, книготорговое предприятие, книготорговая сеть, книжное дело.

Стаття надійшла до редколегії 22.04.2012

Прийнята до друку 04.05.2012